

ROGINER OSZKÁR*

Nemzetiségi magyar szépirodalmi ízlés- és kánonteremtés a korai jugoszláv szocializmusban (1944–1960)**

Bevezető

„Az is igaz azonban, hogy szívük és tehetségük szerint
»az új ember jellemének kialakításán dolgoznak«,
– tehát valóban írók.”¹

Az idézet értelmében, az új irodalmi igényeknek megfelelő szöveget létrehozni, tehát *'valóban írónak lenni'* a korai jugoszláv szocializmusban elsősorban mozgalmi elkötelezettséget, Jugoszlávia új szocialista emberébe, az új államalakulatba és annak Népfrontos kozmogóniájába vetett hitet, tágabb értelemben pedig egy irodalomtörténeti kizökkenést, újraindulást és optimizmust jelentett. Elköteleződést értettek alatta egy közelgő világforradalom, egy új ember új világrendje iránt, és ennek megfelelően a művészet kritériumrendszerének és értékhierarchiájának gyökeres újrafogalmazása iránt is. Egy olyan fogalmi törést a jugoszláviai (magyar) irodalomban a két világháború közötti irodalmi mezőhöz képest, amely messzeemenően áthelyezte annak szórakoztatóipari, közművelődési és politikai funkcióját a közösségi reformok és újjáépülés képviselőitől a szépirodalomban, a magánélet szükségyszerűségeinek leírásáig. Előfeltételeket ahhoz, hogy mi tekinthető művészetnek, és az milyen társadalmi értékeket közvetíthet. Irodalomról, irodalmi kánonról, irodalmi ízlésről pedig ennek megfelelően gondolkodhatott és fogalmazhatott Gál László, a korai jugoszláv szocializmus egyik legelkötelezettebb és legtöbbet szerepeltetett – a korabeli szóhasználattal élve, egyik „legangazsáltabb” – nemzetiségi magyar költője is 1946-ban.

Az új szocialista nyilvánosságon belül így *'valóban írónak lenni'*, Gál László beszámolója szerint, elsősorban a két világháború közötti *Híd* című folyóirat

* A szerző a Grazi Egyetem Délkelet-Európa Tanulmányok Központjának doktorjelöltje és a prágai Europeum Institute for European Policy munkatársa. E-mail: oroginer@europeum.org

** Jelen tanulmány a DOMUS 2020. évben elnyert szülőföldi csoportos ösztöndíj segítségével íródott.

¹ Gál László: Vajdaság és az írókongresszus. *Híd*, 1946/11–12. 724–728.

lapjain körvonalazódott hagyományok felvállalását jelentette. Egy olyan szerzői világszemléletet, amely kapcsán megjegyezte, hogy bár „[V]alóban: kevesen voltak.”², egy olyan vonatkozáskeretet biztosított, amely az új művelődéspolitikai irányelvek szempontjából irodalmi legitimitást nyert. Ilyen értelemben pedig ugyan egy előzőleg csak szórványosan kimutatható művészetfelfogásért érvelt, annak létjogosultságát egyfelől a második világháború borzalmai és a fennálló társadalmi egyenlőtlenségek, másfelől pedig a jövőre nézve jelentős emancipatorikus és pacifikáló erővel bíró lehetőségek is igazoltak. Másodsorban, Gál László maradéktalanul elvitatta azt a kánont, amely a két világháború közötti kisebbségi önértelmezés polgári és nép-nemzeti eszköztárát képezte, majd „*Herceg Ferenc és Kosztolányi Dezső mindenestre halványabb utódai és örökösei*”-ként³ jellemezve azokat, kiemelte őket az 1945 utáni jugoszláviai magyar irodalom vonatkozásköréből. A Szenteleky Kornél-féle 'local couleur' fogalmi keretét pedig a hagyományok olyan hanyagolható halmazának tekintette, amely a két világháború közötti önértelmezésből az egyre fontosabb szerepet betöltő osztálykülönbségeket rendszerszerűen kihagyta.

„E szín alatt aztán, természetesen pusztá külsőségeket értettek: bólogató bácskai akác-fákat, fehérre meszelt parasztházakat, különleges bácskai napsugarakat, »bácskai« lakodalmat és »bácskai« hétköznapot. Egészen úgy mintha Bácska és a Vajdaság külön világ lennének, ahol valami különlegesen »bácskai magyar« módon éheznek a napszámos és a gyári munkás (akikre azonban sohasem gondoltak szívesen tollforgatóink) s ahol a gentry és a svábból jött álgentry szintén valami egészen különlegesen »bácskai és magyar« módon töri a borospoharakat.”⁴

A két világháború közötti Jugoszlávia kisebbségi magyar irodalmának a jugoszláv szocializmus magyar nemzetiségi irodalmává való átrendeződése során ennél fogva, gyökeresen megváltoztak az ízlés és az irodalmi kánonteremtés kritériumai. Ennek megfelelően pedig a 'valóban írónak lenni' koncepciója szembehelyezkedett mindazzal, ami témaválasztásában és politikai szerepvállalásában ezektől az elvárásoktól eltért. Az irodalomfelfogáson belüli paradigmaváltás így a kortársak számára egyrészt emlékezet- és identitáspolitikai, másrészt társadalomtörténeti diszkontinuitások szempontjából értelmeződött át. A művészeti termelés, elosztás és fogyasztás pedig a mindenki által és a mindenki számára való elérhetővé tétel jegyében demokratizálódott – legalábbis elvben. Lőrinc Péter – aki ezekben az években Belgrádban, majd Újvidéken minisztériumi alkalmazottként a nemzetiségi oktatás szervezőjeként tevékenykedett – a szintén hangsúlyos retorikai helyzetbe hozott 'új' tankönyvekre vonatkozóan a következőképpen fogalmazott:

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

„Az új élet, új nevelés egyik alkatrésze, egyik komponense a tankönyv is. Gondolunk, ha tankönyvet emlegetünk és iskolát, módszertani kérdésekre is, arra is, hogyan lehet eredményesebben, életrevalóbban és úgy átadni a tudományos igazságot az ifjúságnak, hogy az ne csak ismerje a tudományt, az igazságot, de úgy vegye át vérébe, idegébe, izmába, hogy az belőle alkotó, teremtőmódra csurranjon ki az élet megszipítésére, új, szebb élet gyakorlati megvalósítására. De túl minden módszertani kérdésen egyelőre most még nem a »hogyan«, hanem a »mi«, nem a módszer, de a tartalom kérdése az ami bennünket elsősorban foglalkoztat.”⁵

A jugoszláviai magyar önértelmezés eszme- és irodalomtörténeti kizökkenésének, valamint az általános társadalmi újraindulásnak a korabeli megnyilvánulásait figyelembe véve a tanulmány így elsősorban azzal foglalkozik, hogy milyen hagyományokra alapozták az irodalmi műveltséget, majd az ebből kialakuló szépirodalmi ízlést, továbbá milyen kritériumok alapján alakították ki a szépirodalmi kánont a sajtó- és oktatáspolitikai által. Milyen irodalomra volt szükség az 'új ember' kialakításához jugoszláviai magyar viszonylatban? A kutatás szempontjából így alapvetően azon érvek és ellenérvek helyeződnek középpontba, amelyek irányelveket és modelleket tettek lehetővé, valamint amelyek meghatározták azokat a művészeti és politikai tradíciókat, paradigmatis sorokba rendeződő szerzői életműveket, művészeti mozgalmakat és irodalmi iskolákat, amelyek mintaként hosszútávon hozzájárultak ahhoz, hogy a jugoszláviai magyar irodalom – elsősorban az államalakulat széttagolódásáig, de több szempontból azután is – különálló termelői, elosztói és fogyasztói (rész)rendszerként felismerhető legyen.

Kutatásmódszertan és fogalmi keret

Ahhoz, hogy a kutatás érdemben meg tudja válaszolni a fenti kérdésfelvetést, a forrásfeltárás alapvetően két dokumentumtípusra szorítkozott. Ennek fényében tekinti át az elemzés egyik pilléreként a jugoszláv szocializmus sajtóvázát, amely az újraindított *Híd* című folyóiratot leszámítva formai és tartalmi szempontból teljességében átalakult. Az 1944-ben megszüntetett napi- és hetilapok, folyóiratok helyét fokozatosan átvette egy, az olvasók minden kategóriáját elérő, mindazonáltal a modernség egy addig ismeretlen válfaját képviselő médiatáj, amely a kultúrpar – és ezen belül a szépirodalom – újrafogalmazása, létezése és működése szempontjából gyökeres változásokat hozott.⁶ A jugoszláv szocializmus többségi médiumainak mintájára ekkor jöttek létre a tartományi székvárosban, Újvidéken központosított nemzetiségi médiumok – a vajdasági, majd szövetségi szinten

⁵ Lőrinc Péter: Ifjúság és tankönyv. *Híd*, 1946/2. 84–86.

⁶ Erről bővebben: Joch Robinson, Gertrude: *Tito's Maverick Media – The Politics of Mass Communications in Yugoslavia*. Urbana – Chicago – London: University of Illinois Press, 1977.

terjesztett napilaptól, a köztársasági szinten forgalmazott hetilapokon át, a községi szinten elérhető újságokig és közlönyökig, valamint az erre rávetülő, függőlegesen megoszló, az iskolás kortól a munkavállalásig terjedő specializált kiadványok. Kiemelkedően fontos, hogy szerkesztéspolitikai szempontból ezek közül a lapok közül mindegyiknek részét képezte a szépirodalom, amelynek új társadalmi szerepét, a valóság- és önkifejezés eszköztárában rejlő lehetőségeket, műfajainak fejlődését, belső differenciálódását és minőségi alakulásgörbéjét így az új politikai és művészeti vezetés lapszámról lapszámra demonstrálni tudta az olvasók felé.

A szépirodalmi ízlés és a jugoszláv szocializmus magyar irodalmi kánonjának másik intézményesített alappillére az elemi és gimnáziumi oktatás volt. Egységes tantervre, valamint az ezt képviselő tankönyvkiadásra viszont csak az elsőfokú oktatás szövetségi szintű egységesítése után, vagyis csak az 1958/59-es tanévben került sor.⁷ A Szlovéniától Macedóniáig terjedő, eltérő szervezési hagyományokra visszatekintő, és az előző reformokat eltérő mértékben bevezető oktatási körzetekben így a négy-, hat-, hét- és nyolcosztályos elemi iskolák, valamint a négyosztályos algimnáziumok ekkor alakultak át általános iskolai oktatássá.⁸ „*A kötelező nyolcosztályos iskola így egy egységes, demokratikus társadalmi intézményt képviselt, amely általános nevelést és ezáltal átjárhatóságot biztosított az oktatás magasabb fokozatai felé.*”⁹ A különféle tervezetek és rendeletek ellenére mindazonáltal, a tankönyvek kiadása, valamint az iskolák ellátása meglehetősen hiányos volt. Az irodalmi kánon kialakítása pedig az 1940-es évek második felében nem csak azért hárult szinte kizárólag a sajtóra, mert annak terjesztéséből adódóan az olvasók nagy részét elérte, hanem azért is, mert maga az oktatás is éveken át sajtóalapú volt. A régi tankönyvek betiltásával és újak hiányában, továbbá az új olvasókönyvek megfelelő mennyiségben való előállításáig ugyanis a gyermek- és ifjúsági sajtó (*Pionírújság*) szolgált ábécéskönyvként az iskoláskor kezdetén. Az irodalomoktatás szempontjából pedig az *Ifjúság Szava* mellett a *Híd* és a *Magyar Szó* volt jelentős kánonalakító erő az iskolákban is.

A jugoszláv szocializmus 1960-ig terjedő szakaszának ízlés- és szépirodalmi kánonteremtését egy sor formai és tartalmi kizökkenés jellemzi. A tanulmány mindazonáltal nem csak ezeket a megszakításokat pásztázza végig, hanem azokat a folyamatosságokat is, amelyeket átértelmezve a hatalom áttemelt az új szépirodalmi kánon és ízlésvilág korpuszába. Ugyanakkor külön figyelmet szentel az irodalomfelfogás – és tágabb értelemben a művészet – legalább kétszer kétszeres funkcionális elmozdulásának. Ezért egyrészt fontos szempont a már említett nép-nemzetitől és avantgárdtól való, osztályellentétekre alapuló irodalomszemlélet felé való igazodás kidomborítása. Másrészt pedig az a hangsúlyos normatív és

⁷ Zakon o osnovnoj školi (1959), Opšti zakon o školstvu (1958).

⁸ Erről bővebben I. Petrović-Todosijević, Sanja: *Otečemo svetlost bučnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018. 91.

⁹ Petrović-Todosijević, 2018. 93.

pedagógiai szerepkör is, amely a művészeti termelés, elosztás és fogyasztás, valamint a művész autonómiájának megkérdőjelezését helyezte középpontba. A két funkció összefonódására, és az 1945 után Kelet-Európában is kizárólagossá tett szocialista realizmus hivatalos kifejezésformává való felfejlesztésére viszont már a Szovjetunióban sor került. Az 1920-as évek meglehetősen szabad és sokféle irodalmi izmusával szemben ugyanis az 1930-as évek szovjet kritikáirói tevékenysége a szocialista realizmus, valamint a politikailag elkötelezett művészetfelfogás mellett foglalt állást. Ennek megfelelően pedig az alanyi szinten felszabadított, kísérletező, nagyrészt akadálytalanul csoportokba szerveződő forradalmi alkotásfolyamatok helyett egy központosított támogatási és felügyeleti intézményi struktúra által az állami szervek egyes művészeti irányokat elősegítettek, míg másokat ellehetlenítettek. Ahogy azt Hans Günther is megjegyezte egy korabeli szovjet kritikust idézve: „*A kritikának »közvetítenie kell a párt irodalompolitikáját, és nem csupán értéktételeket vagy megjegyzéseket fűzni az irodalmi alkotásokhoz.*»”¹⁰

A fokozatosan formát öltő irodalmi kánonnak, majd a kumulatív termelés, továbbá az ismérvek politikai és művészeti értékkel való ellátása, valamint azok újratermelése által kialakuló ízlésnek a művészi autonómiától való ilyen jellegű megfosztása, továbbá a hivatalos államérdeknek való következetes és maradéktalan alárendelése Jugoszláviában 1945-től adatható. Mindez viszont később, az államalakulat egyéb társadalom- és eszmetörténeti módosulásaival homológ módon, az irodalmi kongresszusok nyomán enyhült, majd az 1960-as évektől viszonylag felszámolódott. Ez az alternatív modernség- és irodalomszemlélet mindazonáltal, erőteljesen rányomta a bélyegét a jugoszláv szocializmus korai éveinek művészet- és művelődéspolitikai irányelveire, ami a szuggesztív kritikai tevékenységgel összefüggésben közvetlenül kihatott a kánonalkotásra is. A művészi autonómia kérdése, vagyis az irodalomnak a rajta kívülhelyezett – a szerzők és írásaik értékét a művészethez csak közvetetten kapcsolódó – mértékkel való igazolása az 1950-es évek elejéig megkérdőjelezhetetlen gyakorlat volt.

A korai jugoszláv szocializmus irodalomszemléletének második kétszeres funkcionális eltolódása mindazonáltal – egyrészt a realizmust és az avantgárdot, másrészt a szerzői autonómiát (részben) átértelmezve – ezt a gyakorlatot az 1950-as évek végére némileg háttérbe szorította. Ezáltal pedig az 1960-as évek jugoszláviai magyar kortárs irodalmi mezőjét már korántsem jellemezték az azt megelőző évtizedek magasművészeti megszorításai. A sajtó és tankönyvszerkesztés által szorgalmazott ízlés, az irodalom gyakran hangoztatott ’rendelgetése’ és ’feladata’, valamint az újságok és tankönyvek által modellként megjelenített kánon viszont továbbra is társadalomformáló mintaként volt jelen. Az 1945 és 1960

¹⁰ Günther, Hans: Soviet Literary Criticism and the Formulation of the Aesthetics of Socialist Realism, 1932–1940. In: Dobrenko, Evgeny – Tihanov, Galin (eds.): A History of Russian Literary Theory and Criticism. The Soviet Age and Beyond. Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2011. 90–109. 91.

között lefektetett művelődéspolitikai alapok így az 1990-es évekig, de bizonyos esetekben azután is meghatározták a művészet és a politika viszonyát, valamint a viszonyt meghatározó prioritásokat a jugoszláviai magyar irodalom termelésében, terjesztésében és fogyasztásában. A piaci és (irodalom)esztétikai értékítélet szempontjából így fontos megjegyezni, hogy bár Pierre Bourdieu az autonómiát magába foglaló kettős struktúra másik pólusát a kultúrpar kommercializált, üzleti oldalaként fogalmazta meg, a tervgazdaságok tőkeformáiban a piaci érték sok esetben a politikai tőke alakváltozataként jelent meg, és így is került forgalomba.¹¹ A korai jugoszláv szocializmusban ezért a sok szempontból és sokak számára új irodalomszemlélet megfogalmazása, terjesztése és fogyasztása – és ilyen értelemben az autonómia megkérdőjelezése – nem üzleti érdekeket szolgált, hanem elsősorban az új elit politikai tőkefelhalmozását tartotta szem előtt. Az irodalom társadalmi funkciójának radikális módosulása a II. világháborút, majd az államszocializmus fokozatos enyhülését követően így módszertanilag jól követhető az elsőbbséget élvező tőkeformák szempontjából is. A kritikus, szerkesztői és szerzői tevékenység prioritásai pedig ennek megfelelően nem csak ezen tőkeformák művészetben való újratermeléséért és megsokszorozásáért relevánsak, hanem az alanyi érvényesülési- és karrierlehetőségek értelmében is, jelentősen hozzájárulva így a hivatalos értékkanon, a szimbolikus hatalomgyakorlás és az irodalmi mező összefonódásáért, ebből adódóan pedig az ízlés és irodalmi kánonteremtési erőfeszítésekkel is. A tanulmány így arra törekszik, hogy a hatalomgyakorlás 1945 és 1960 közötti hangsúlyait és töréspontjait olyan komplementer rendszereken belül kövesse végig, mint egyfelől a kritika, a szépirodalom, a tankönyv- és újságírás nyelve, másrészt pedig a sajtóban és a tankönyvekben képviselt témák és a konceptuális keret.

Időszakolás

A jugoszláv szocializmus korai időszakának a kutatás a II. világháború utáni másfél évtizedet tekinti. Egy olyan, hozzávetőlegesen tizenöt éves időszakot, amely alatt az oktatás-, tájékoztatás-, művészet- és művelődéspolitikai reformok által az 1960-as évekre megteremtődtek azon előfeltételek, amelyek egy jól körülhatárolható szépirodalmi ízlés és kánon mentén definiált jugoszláviai magyar magaskultúrát felismerhetővé tettek. A kutatás tárgyát képező másfél évtizedet két, egymástól elkülönülő időszak képezi (1944–1950; 1950–1960). Ezt egyik oldalról az irodalmi ízlés- és kánonfejlődést alapjaiban meghatározó médiatáj és oktatáspolitikai 1945-ben bekövetkező teljes átalakulása indokolja. A két világháború közötti polgári sajtó és

¹¹ Ezzel összefüggésében I. Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991. és Bourdieu, Pierre: *The Rules of Art – Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Stanford University Press, 1995. 113.

a tankönyvek teljes betiltásával, és a társadalmi nyilvánosság új alapokra helyeződésével ugyanis egy olyan töréspont keletkezett, amely a kutatás kiindulópontjául szolgálhat. Az áttekintett időszak végpontját pedig nem csupán az 1958/59-es oktatási reform jelzi, hanem az 1960-as években megsokasodó kiadványok és a nyomtatott sajtó professzionalizálódó bokrosodása, a Forum Könyvkiadó intézményes szerepének megszilárdulása, valamint az ízlés- és kánonteremtésben egyre nagyobb szerepet játszó Újvidéki Rádió és Televízió térnyerése is. Az időszakot kettéosztó, a művészet politikai szerepét, valamint ennek függvényében a szocialista realizmus és avantgárd hagyományait egyaránt újraértékelő második fordulat emellett egy további társadalomtörténeti töréssel is felerősödött. Az 1950-es és 1960-as évek fordulóján fokozatosan lezajló nemzedékváltás, amely nem csak egy új korosztály olvasási igényeinek színrelépését jelölte, lezárva ezáltal a korai jugoszláv szocializmus folyamatait, generációs különbségként képviselve is azt a világszemléletet, amely az azt megelőző másfél évtized alatt nem csupán automatizálódott, hanem – többek között a községi ifjúsági tribünök, művésztelepek, az *Új Symposion*, majd az Újvidéki Színház által – korrektívumként létrehozta már önnön kritikáját is.

Sajtó

„*S az a társadalom, amelynek szándékai azonosak vele – a maga javára fordíthatja az írást és ezt az irodalmat.*”¹²

A jugoszláv szocializmus ízlésének, továbbá az ezt megelőlegező irodalmi mintáknak a megteremtése magyar nemzetiségi szempontból – ahogy a többségi nemzeteknél is – elsősorban a könyvkiadói tevékenységre, nyomtatott tömegmédiára és az iskolai olvasókönyvekre szorítkozott. Habár ez később a rádióval, majd a televízióval jelentősen kibővült, az irodalmi szocializáció és a szépirodalmi kánon kialakításának sarkkövei az államalakulat széttagolódásáig mindvégig a sajtó és az oktatás maradtak. A korai évekre pedig még jellemzőbb, hogy a piactól teljesen független, és azzal szemben emancipatorikus, identitáspolitikai és államépítési célokat szolgáló médiatáj olyan érték- és ízlésteremtésre törekedett a heti- és napilapok, valamint a periodikák által, amely a gyermekektől az ifjúságon át a munkavállalóig performatív módon igyekezett megalapozni egy viszonylag jól körülhatárolható, és folyamatosan íródó irodalmi anyagot. Majtényi Mihály, aki ekkoriban a *Híd* főszerkesztőjeként a kiadványt ténylegesen is irodalmi szakfolyóirattá alakította, a *III. Jugoszláv Írókongresszusról* szóló beszámolójában hangsúlyozott társadalmi ’haladással’ és ’humánnummal’ a szépírást a művészet és politika olyan együttes szolgáltatába állította, amely ezáltal a kor progresszív eszméinek jegyében

¹² Majtényi Mihály: A harmadik írókongresszus. *Híd*, 1952/10. 566–574.

a jugoszláv szocializmusnak egy felismerhető és ismételtető szépirodalmi gyakorlatát tette lehetővé. A kontinuitásokat szem előtt tartva mindazonáltal egy olyan rendszer jött létre, amely a maga nemében egy valóban új típusú irodalmi szenzibilitást eredményezett az elkövetkező évtizedekben.

Ennek megfelelően, az előző korokhoz képest a korai jugoszláv szocializmus első időszaka, amely hozzávetőlegesen 1945 és 1950 közé helyezhető, egy olyan, gyökeresen új médiatípusát állított fel, amely nem csak formai és tartalmi vonatkozásaiban képviselte és jelenítette meg az új rend állampolgárait, hanem egy olyan kulturális infrastruktúra részeként jött létre, amely magát a szépirodalmi termelést, terjesztést és fogyasztást is új alapokra helyezte. Ízélmódosítás szempontjából ezért a sajtó egy olyan stratégiai szempontból is fontos kánonformáló médiumként konstituálódott, amelynek struktúrájából adódóan az összes magyarul olvasni tudóhoz és olvasni tanulóhoz hozzáférése kellett, hogy legyen Jugoszláviában. Irodalmi közlések és a közízlés átalakítása szempontjából így mindegyik kiadvány szerkesztője kivette részét ebből a munkából. A pusztai hírtermelést leszámítva, művelődés-, művészet- és irodalompolitikai szempontból pedig a sajtó korai éveiben nincs különbség a *Szabad Vajdaság*, majd az abból felfejlődő *Magyar Szó* napilap, az újraindított *Híd* című folyóirat, a *7 Nap* és a *Dolgozók* című hetilap, továbbá az *Ifjúság Szava*, majd az abból átalakuló *Ifjúság* című ifjúsági orgánumok között. Ebbe a paradigmatis sorka, viszont már a korai jugoszláv szocializmus második – hozzávetőlegesen 1950 és 1960 közé tehető – időszakának jellemzőit magán viselő orgánumokhoz csatlakozott a horvátországi olvasóközönség számára indított *Magyar Képes Újság* 1952-ben, valamint az 1957-ben alapított szlovéniai *Népújság* is.

Az első időszakot így mindenekelőtt a politika és művészet szovjet mintákat követő homogenizálása, továbbá a világ forradalmi alkotói köreivel, de mindenekelőtt a kelet-európai szocialista irodalmakkal való együttműködés szorosabbra fűzése jellemezte olyan szerzői profilok kialakításával, amelyek ennek a célnak maradéktalanul és minden kétséget mellőzve megfeleltek. Jugoszláviának a *Tájékoztató Irodából* való kizárását, majd az azt követő művelődéspolitikai zavart megelőzően tehát a jugoszláviai magyar írók többször is megfogalmazták a sajtóban, hogy a magyarországi magyar irodalommal való kapcsolatok új munkaszervezési és népfremszervezési alapokra helyezése, valamint a polgári magyar irodalomtól való együttes elhatárolódása élvez prioritást. Ennek jó példája a *Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség* 1947. évi szabadkai találkozóján felszólaló Steinfeld Sándor, aki a *Híd* korabeli főszerkesztőjeként azt hangsúlyozta, hogy bár az „ellentétes társadalmi osztályok harca” rányomta a bélyegét az irodalomra is, a „felszabadulás után most szóhoz jutottak a demokráciának eddig elnémított, életben maradt irodalmi harcosai.”¹³ Továbbá annak az irányelvnek is hangot adott, mely szerint egy

¹³ NN.: Seregszemle és új feladatvállalás a jugoszláviai magyar írók első szubotociai találkozásán. *Magyar Szó*, 1947. november 4. 5.

új irodalmi közízlés és egy új irodalmi kánon létrejöttét egy olyan hálózat teszi majd lehetővé, amelyben a délszláv és a szomszédos országok magyar szereplői egyenlő arányban jutnának szóhoz.¹⁴ A kései 1940-es évekig így az irodalmi kérdéseket rendszeresen taglaló sajtó nem csupán a nép-nemzeti és polgári modernség kontinuitásaitól, valamint a két világháború közötti magyar avantgárd mozgalmak hagyományaitól, és az általuk képviselt dekadenciától való eltávolodásért szállt síkra, hanem azért is, hogy ezt együttes erővel, a két szomszédos, jelesül a magyarországi és romániai magyar irodalommal karöltve kell programszerűen véghezvinni. Az 1948. évi töréspont utáni években viszont a jugoszláviai (magyar) irodalomban egy sor olyan stratégiai és hosszútávú változásokat generáló döntésről tesz tanúbizonyságot a sajtó, amely egy ettől is elhatárolódó, a politika és művészet kapcsolódási pontjait nem közvetlen viszonyként felvázoló, ezáltal viszont egy viszonylag szabadabb művészi gyakorlatot lehetővé tevő irodalmi mezőt szorgalmazott. Ezt a jugoszláv különutat hangsúlyozta Sinkó Ervin is, aki a *Magyar Szó* hasábjain a Szovjetuniótól és annak szatellitállamaitól való távolságtartás mellett érvelt az 1948 utáni írókongresszuson.

„A mi szabadságunk még az első napokban, az első olyan faluban jött létre, amelyben a partizán fegyverek megteremtették a népuralmat. Senki sem tagadhatja, hogy nagy különbség van a Tájékoztató Iroda utáni és Tájékoztató Iroda előtti idő között, de ez a különbség csak abból áll, hogy ma tisztábban látjuk utunkat és feladatainkat mint 1948 előtt, amikor még ábrándokban ringattuk magunkat Sztálin Szovjet Szövetségének szerepét illetően.”¹⁵

Bár magáról az irodalmi sajtó szerepéről, illetve annak átalakulásáról kevés szó esett ebben a felszólalásban, hiszen az egyetlen jugoszláviai magyar szépirodalmi orgánus az 1945-ben újraindított *Híd* című folyóirat volt, lévén, hogy az összes lap közölt szépirodalmi anyagot, és ilyen értelemben közvetlenül kihatott az irodalmi kánon és ízlés módosulására, lényegében az egész médiatáj tükrözte az általa megfogalmazott (irodalom)történeti kizökkenés szükségességét. Ugyanakkor jelzésértékűen azt is tartalmazza, hogy mely szépirodalmi modellektől kell távolságot tartani. Az irodalmi mező fokozatos liberalizálódásáig a *Híd* ezért egyrészt, elhatárolódva a környező országok magyar szerzőitől ezekben az években fogalmazta meg elvként azt, hogy kizárólag jugoszláviai (magyar) írók és költők

¹⁴ „Dr. Steinfeld Sándor irodalmunk feladatát három pontban foglalta össze: 1. Megszervezni Jugoszláviában a haladó szellemű magyar írói munkát. 2. Megismertetni Jugoszlávia népeivel haladó íróit és irodalmát, elsősorban a mi olvasóközönségünkkel, másodsorban a határainkon túl élő magyarsággal 3. Eleven kapcsolatot teremteni a jugoszláviai írókkal, a magyarországi irodalmi élettel és a romániai magyar irodalommal.” Uo.

¹⁵ N. N.: Ebben a világban, amit mi építünk, sajtó fegyvereinkkel kell harcolnunk – Mondotta Sinkó Ervin az írók kongresszusának vitájában. *Magyar Szó*, 1952. október 7. 1.

szövegeit közölje – bár ez a korai jugoszláv szocializmus második időszakában, főleg 1956 után jelentősen megváltozott a disszidens és publikálástól eltiltott magyar szerzők javára. Másrészt viszont ezt kiegészítendő, bár távolságot tartva a polgári és nép-nemzeti hagyományoktól, igyekezett elmozdítani a formanyelvet és a témavilágot a szocialista realizmus normatív követelményeitől. Mindezt viszont úgy, hogy elsősorban a folyóirat, de más lapok is egy progresszívebb poétikai eszköztárral továbbra is a munkásság és az agrártársadalom világát képviseljük és jelenítsük meg. Ennek igazolásaként, és az egyéb magyar irodalmak bírálataként jelent meg Gál László folytatásos értekezése, amely magyarországi szerzők műveit elemezve a szovjet művészet elsőbbségét, valamint annak magyar követőit is elítélve azzal a következtetéssel zárta sorait már 1950-ben, hogy „[A] magyar írók új műveit olvasva egyre inkább megvilágosodik előttünk a mi utunk, az új Jugoszlávia útja.”¹⁶ Az érv hosszútávú kritikai jelentőségét, a különút által létrejött művek felismerhető és ismételhető értékét, továbbá a kánon- és ízlésformálás prioritásait pedig Bori Imre azon cikke is bizonyítja, amely már az *V. Jugoszláv Írókongresszus* következtetései után íródott 1959-ben.

„Tudvalevő, hogy a szovjet irodalom a szocialista realizmus jegyében él, árnyékában tengődik. Szokás volt eddig, hogy az így keletkezett irodalmat a világ élenjáró irodalmának kiáltásák ki a szovjet irodalompolitikusok és példamutató hatását érvényesítsék a szocialista és népi demokratikus országok irodalmi gyakorlatában is. Sebezhetetlenségét, sérthetetlenségét dicsérték, 'magas' művészi szintjét emlegették, és nevében elítéltek minden olyan kezdeményezést, amely a tartalom mellett a formára is súlyt akart helyezni. Formalizmus, dekadencia – ezek voltak az ilyen kísérletek temetésének requiemjei. Évtizedek óta folyt ez így.”¹⁷

A közvetlenül a világháborút követő évekhez képest az 1950-es években így már gyökeresen más kánon- és ízlésbeli elképzelések irányították azt, amit és akit a jugoszláviai magyar szépirodalmat közlő sajtó képviselt és megjelenített. Mást a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalmi normákoz, és egyaránt mást a többi magyar irodalomhoz képest. A kiadványok oldalszámának növekedése, valamint a fokozatosan bokrosodó és specializálódó médiatáj így nem csupán mennyiségében fejlődött, hanem minőségében is azáltal, hogy egyre több hazai szerző publikált egyre sokrétűbb szöveget. Annak ellenére, hogy még a korai 1950-es évek lapjait is nagyban meghatározták a sablonosan írt versek és az anekdotikus tárcanovellák, az akkor jelentkező és lassan kanonizálódó kritikus, fordító és szerzőgeneráció már egyre személyesebb hangot ütött meg, egyre több műfajban és egyre több témában. Emellett pedig azon érvek is, amelyek ezeket az irodalmi

¹⁶ Gál László: Irodalom és miszticizmus. *Híd*, 1950/12. 8. 25.

¹⁷ Bori Imre: Egy kongresszus tanulságai. *7 Nap*, 1959. június 21. 7.

irányelveket szorgalmazták, egyre határozottabb formát öltöttek és nyertek a bővülő termelés és fogyasztás által legitimitást – fokozatosan kiszorítva az 1940-es évekre jellemző sablonos szövegvilágokat. Azzal együtt pedig, hogy a sajtóban közzölt irodalmi viták, véleménycikkek és programok általában kihangsúlyozták a kelettől és nyugattól való egyenlő távolságot, továbbá az új jugoszláviai (magyar) ember irodalmának megteremtésében elvitatták a szovjet típusú, normatív művelődéspolitikai programok szükségességét is, az 1960-as évekre jellemző viszonylagos szerzői autonómia előfeltételei is ezekben az években épültek ki. Az 1960-as években intézményi szinten döntéshozó és véleményalkotó pozícióba kerülő korosztályok szépirodalmi ízlését ugyanis sok tekintetben az tette lehetővé, hogy elsősorban a *Híd*-ban, de másutt is egy olyan kritikai szempontrendszer alakult ki, amely az összes beáramló művészeti hatást a jugoszláviai (magyar) irodalmi ízlés- és kánonalkotás követelményei szerint véleményezte és értékelté.

„A saját szocialista irodalom és művészet jelszavának többé nem kell pusztá jelszónak maradnia, hanem meg kell valósulnia a szocialista kulturális tevékenység, különösen pedig az irodalom minden szektorán, ami véleményünk szerint szocialista kulturális tudatunk megteremtésének egyik legfontosabb előfeltétele. Irodalmunk és irodalmi bírálatunk egyik legfontosabb feladata az volna, hogy ne nagy vonalakban folytasson vitát egyes materialista eszmei és módszertani elvek védelmében, hanem hogy az elemzés módszerét alkalmazva, lásson hozzá saját konzervatív tudatunk elemeinek részletes és valóságos kivizsgálásához.”¹⁸

A korai jugoszláv szocializmus éveiben, vagyis elsősorban az 1940-es években és az 1950-es évek legelején a vajdasági magyar sajtóban olyan írók és költők műveihez rendeltek pozitív művészi és politikai értéket, mint Majtényi Mihály, Gál László, Lévay Endre, Laták István, Thurzó Lajos, Galamb János, Sulhóf József és mások. Jelzésértékű, hogy néhány elbeszélést leszámítva Herceg János és Szirmai Károly – akik, bár szélsőségekbe nem bocsátkoztak, de a világháború alatt szerkesztőkként tevékeny részt vállaltak a reintegrálódó magyar irodalom regionális képviselőjében – majd csak az évtizedfordulón, óvatosan és fokozatosan kapcsolódtak be véleményformálókként a nemzetiségi irodalmi mezőbe. A valamivel fiatalabb Majtényi Mihály és Lévay Endre, akik csak szerzőkként szerepeltek az olyan 1941 és 1944 között megjelent folyóiratokban, mint a *Kalangya* vagy a szegei *Délvidéki Szemle*, viszont már 1945-től publikáltak szépirodalmat és értekező prózát, véleménycikkeket is. Mindazonáltal, lévén, hogy egy egységesített médiastruktúra részét képezték, nagyrészt ugyanazokat a szerzőket szerepeltette az összes lap. A kánon mintáinak szempontjából így egységesen, ugyanazt közvetítették.

¹⁸ N. N. : Saját szocialista irodalmunk többé nem maradhat pusztá jelszó – Miroszláv Krlezsa beszámolója az Írók kongresszusán a művészi alkotás szabadságáról. *Magyar Szó*, 1952. október 7. 4.

Emellett gyakran találkozunk a horvátországi, szlovéniai és vajdasági magyar nemzetiségi művészeti világokat összekötő másod- és harmadközlésekkel is.

A kánon- és ízlésformálás szempontjából nem mellékes, hogy a jugoszláv szocializmus legkorábbi éveiben a szerkesztők külön odafigyeltek arra, hogy az összes korosztályt megszólítsák. Az új irodalmi értékek, továbbá az új irodalmi szövegvilágok és a benne elhelyezett példaértékű szereplők így az ifjúsági és gyermekirodalom terén is paradigmaticus változásokat eredményeztek. Összevetve a tankönyvekben közölt szövegekkel, valamint a majd csak az 1976-ban a *Forum Könyvkiadó* által indított, de ezt még közvetlenebbül kiegészítő háziolvasmányi korpusszal, láthatóvá válik az az értékhierarchia, amelyet már a jugoszláv szocializmus korai éveiben kialakítottak. Az új szocialista ember, és ilyen értelemben egy új nemzetiségi magyar önkép Jugoszlávián belül, elvonatkoztatva a magyarországi, de a csehszlovákiai és romániai magyar önképtől így egy olyan irodalmi kánonon (is) nyugodott, amelynek alapjait a kései 1940-es és 1950-es évek érvei fektették le.

„Mennyi mindent adtunk eddig válogatás és mérlegelés nélkül gyermekeink, ifjúságunk kezébe. A gyermekirodalom legnagyobb része a polgári társadalom legszörnyűbb és hatásaiban legrombolóbb mérgevetése. Tündérek, csodák, kalandok, oktalan félelmek s értelmetlen jutalmak nevelték ifjúságunkat félemberekké, a társadalom életében tájékozatlanokká, határozatlanokká és ami a legvégzetesebb – különösen a mi ifjúságunk esetében – beteg és korszerűtlen hatásokkal szemben olyan kevésé ellenállókká. A társadalomnak kell megváltoznia, hogy megváltozzon az ember – a társadalomszemléletnek kell megváltoznia, hogy megváltozzanak a nevelő tényezők. S ahogy megváltozott körülöttünk a társadalom, ahogy a talpára állították egész társadalmi rendszerünket – most egyszerű, világos, értelmes tényezők váltják fel a polgári világ zsúfolt hamis mesevilágát is. Egyszerű valóságok történésé, életbe gyökerező tanulságok nevelik ma ifjúságunk alapvető emberi tulajdonságait: egyenességét, becsületességét, tiszta nyílt világszemléletet. Egy talpára állított egészséges munkás világ elemeit csöpögtetik itt gyermekeink képzeletébe, jellemébe, gondolkodásába. Egészséges, épkezláb, derék ifjakat nevel az új ifjúsági irodalom.”¹⁹

A legkorábbi éveket így mindenekelőtt a politikai és államérdeket közvetítő, azt az alkotás révén megjelenítő szocialista realizmus határozta meg. Ez mindazonáltal a korábban nagyrészt ismeretlen és marginalizált kifejezésformák halmazának, valamint egy szovjet mintájú jugoszláviai (magyar) irodalom referenciális mezőjének kialakítását vonta maga után, amelyet kizárólagosan az 1945 utáni hatalom irányelvei képezhettek. Ennek megfelelően pedig a kevés oldalszám ellenére az összes időszaki kiadvány tartalmazott tárcanovellát vagy verset. Hangsúlyos helyen szerepelt emellett a különféle ünnepi alkalmakra íródó, a *Magyar Szó* címlapján

¹⁹ NN.: Két új könyvecske kismagyarok számára. *7 Nap*, 1946. december 24. 16.

vagy a hetilapok első oldalán, általában külön színnel és betűkészlettel, dekoratív illusztrációval kiemelt, az ízléshez való normatív hozzáállás szempontjából reprezentatív politikai líra, amely Josip Broz Tito születésnapjáról, a Jugoszláv Néphadsereg napjáról, a köztársaság napjáról, a faszizmus elleni győzelem évfordulójáról, a neretvai, batinai vagy szutjeszkai csatáról, esetleg egy-egy népfelkelés napjáról emlékezett meg. Lévén, hogy az 1930-as évek során már bekövetkezett egy jelentősebb nemzedékváltás, a kései 1940-es évek jugoszláviai magyar irodalma nagyrészt azokra a szerzőkre hagyatkozott, akik ebből a nemzedékből egyrészt túléltek a világháborút, másrészt pedig akik vállalták az új, társadalmilag elkötelezett ízlés jelölőinek beépítését a művészetükbe.

Az ezt részben felváltó, először a *Híd* 1950-ik évi áprilisi számában szereplő, majd az 1950-es évek során másokkal is bővülő és kiteljesedő nemzedék viszont már más szemszögből is megközelítette a társadalmi valóságot, és ennek megfelelően így már az olvasók számára is jobban differenciálódott a kínálat. Amíg a heti és napisajtó így megmaradt a kortárs jugoszláviai magyar irodalom performatív felületeként, a *Híd* Herceg János, majd Majtényi Mihály szerkesztésében kritikai és reflexív jellegűvé is vált, és ennek megfelelően a jugoszláv szocializmus magyar irodalmának havi szemléjévé alakult. Major Nándor szerkesztése alatt pedig már olyan világirodalmi kitekintéseket is közölt, amelyek jelentősen hozzájárultak az olvasók ízlésének további alakulásához. A *Híd* olvasói így egyrészt a magyarországi, romániai vagy csehszlovákiai magyar fogyasztókhoz képest sokkal nagyobb mennyiségben jutottak hozzá észak- és dél amerikai, kubai, kelet- és nyugatnémet, francia, szovjet vagy olasz kortársak műveihez magyar nyelven. Eszmetörténeti szempontból sem mellékes, hogy a jugoszláv művészeti mozgásokat követve közvetítették azokat a kritikai vitákat, amelyek a kánon egészének, az irodalom preferált irányvonalának, de egyes szerzőknek a megítélésére is vonatkoztak. Harmadrészt pedig az 1960-as évektől a csehszlovákiai, magyarországi és romániai magyar szerzők egyik legjelentősebb találkozóhelyévé is vált.

A sajtót tekintve így a korabeli jugoszláviai magyar irodalom a Szovjetunióból átmentett, művészeti és politikai szempontból már az 1930-as évek óta modellként létező, érett szocialista realizmus jegyében született újjá 1945-ben. Az ízlés- és irodalmi kánonteremtés pedig a *Magyar Szótól* a hetilapokon át egészen a tartományi szinten terjesztett folyóiratokig és a községi periodikáig egyfelől egy leendő, de koherens világképet képviselt, másfelől pedig a társadalomnak a művészet által megkonstruált egyértelmű vízióját jelenítette meg. Emellett az sem mellékes, hogy az erősen korlátozott számú foglalkoztatható szerző miatt a kortárs jugoszláviai magyar uniformizált kánonteremtéshez az is hozzájárult, hogy az összes periodikában – korosztályi rétegzettségétől és földrajzi megoszlástól függetlenül – ugyanaz a néhány író és költő próbált ezeket a modelleket használva érvényesülni. Az 1945 előtti ízlésvilággal és kánonnal való törés ilyen értelemben a hivatalos szerzői hitvallás szempontjából teljes, a hagyományok és az eszmei tartalom felvállalása

tekintetében pedig mindenképpen homogén volt. Az 1950-es években átalakuló sajtó pedig nagyrészt ebből a törésből fakadó, de már egy sok tekintetben igényesebb, másfajta szépirodalmat tartott szem előtt, és ezáltal más jellegű, a politikai és művészeti ismérveket kevésbé normatív módon igyekezett közvetíteni az olvasók felé. Major Nándor pedig az előzőekhez hasonlóan egy új szocialista irodalom, valamint a haladás és korszerűség fontosságát hangsúlyozta.

„Lehet-e más feladata a folyóiratnak, mint a társadalmi fejlődést haladó szellemmel szolgálni, figyelemmel kísérni azt, ami új, ami sürgeti a haladást, küzdeni érte és tudatosítani az olvasóban? Szorgalmazhat-e ez a folyóirat mást – irodalomban, művészetben és társadalomtudományban egyaránt – mint szocialista szellemet, őszinte, bátor hangnemet, következetességet? Írhat-e zászlajára más jelszót, mint ezt: támogatni az irodalomban, a művészetekben a korszerű tartalom és a korszerű forma egybehangolására irányuló törekvéseket, s az ezen a téren elért megvalósításokat tekinteni korunkhoz, a HÍD-hoz méltó írásoknak, műveknek. Hirdethet-e mást, minthogy szükségesnek érzi a művészet minden ágát bátorító figyelemmel kísérni, tudván, hogy a kultúréletben akkor születik meg a kívánt fellendülés, ha az sokoldalú. És vallhat-e mást e folyóirat, mint hogy .bármiféle fellendülés csak akkor képzelhető el, ha fokozatosan kigyomláljuk a parlagiasságot, a provincializmust, az áporodott konzervativizmust, s a vajdasági magyar kultúréletet nem szűk, nemzeti keretbe szorítjuk, hanem mindinkább tágítjuk s így biztosítjuk helyét a jugoszláv kultúréletben, azaz: hagyományainkhoz híven kapcsolódunk be annak vérkeringésébe.”²⁰

Amint az már a Majtényi-beszámolóból is látható volt, a Ljubljanában megtartott *III. Írókongresszus* a teljes jugoszláv szocializmus művészetpolitikai vonatkozásrendszerében jelentős kurzusváltást jelölt meg.²¹ Major Nándor programszövege ennek továbbfejlesztett, a kései 1950-es évek művelődéspolitikai lehetőségeit még inkább kiaknázó érvei pedig egy olyan kontinuitásként jelennek meg, amelyek az évtized alatt szervezett jugoszláv írókongresszusok nyomán jól körvonalazhatók. Majtényi Mihály, aki 1952-ben Miroslav Krleža okfejtését követve ismertette, elemezte és értelmezte a korabeli irodalompolitikai irányelveket a *Híd* olvasói számára, olyan módosulásokra hívta fel a figyelmet, amelyek a szépirodalmi teremtés és értékelés előfeltételeinek szempontjából jelentős izlésbeli elmozdulásokat eredményeztek az elkövetkező évtizedekben. A művészeti minták és hagyományok újrafogalmazásában pedig, egy olyan kánont tettek lehetővé, amely már meghaladta a korabeli szocialista realizmust, és a Szovjetuniót modellként kezelő hivatalos művészetfelfogást, miközben hatékony kritikával tudta értelmezni a nyugati modernség művészeti gyakorlatát is.

²⁰ Major Nándor: Tegnap, ma, holnap. *Híd*, 1957/6 338.

²¹ Vö. Majtényi Mihály: A harmadik írókongresszus. *Híd*, 1952/10. 566–574.

„A saját szocialista irodalom és művészet jelszava ne maradjon jelszó – mint ahogy a politikai tervünk megvalósítása sem program már, hanem állami politikával megvalósított gazdasági és szocialista valóság. Ezt a valóságot a szocialista kultúra minden területén élővé kell tenni, különösen pedig az irodalomban, hiszen ez a szocialista kulturális öntudat kiépítésének is alapja.”²²

A kánon elemeit közvetítő sajtó így már nem köteleződött teljesen arra, hogy egy megelőlegezett szocialista jövő valóságésményeit képezze le, és ilyen értelemben mentesült a szocialista realizmus idealizált és dogmatikus elvárásai alól, ugyanakkor egy olyan analitikai apparátust is kifejlesztett, amely a kritikairás által képes volt következetesen görcső alá venni és értéket rendelni a nyugati modernség különféle művészeti fejlődésgörbéihez is. A jugoszláv szocializmus harmadik útjának, vagyis az el nem kötelezettségnek irodalmpolitikai megnyilatkozásaként pedig ez az eltolódás a jugoszláviai magyar sajtó – és könyvkiadói tevékenység – által közölt irodalomban is észlelhető volt. Mégpedig nem csupán a globális nyugat és kelet közötti kultúripar Jugoszlávián belüli egyensúlyának felismerésében, hanem a globális dél dekolonizációs irodalmainak közvetítésében is. A jugoszláv szocializmus köztességének jegyében így a sajtó intézményei a szocialista realizmus politikailag normatív alkotásfolyamatához és a nyugati érett modernség művészeti autonómiakoncepciójához képest egy semlegesebb és ideológiamentesebb, társadalmi szempontból mindazonáltal elkötelezett műveket tettek lehetővé. Az 1940-es évektől eltérő módon a művészet – és ilyen értelemben az irodalom sem – nem a szigorú politikai felügyelet, hanem egy viszonylagos szerzői autonómia jegyében kezdett létezni, amely – bár a nyugati mintákhoz képest jelentősebb megszorításokkal – az 1950-es évek közepétől már sokkal szabadabb pályán kezdett el mozogni.²³ Ez a mérsékelt vagy más szóval szocialista modernség, amely a szovjet minták helyett sok tekintetben inkább a két világháború közötti, valamint az azt megelőző klasszikus modernség művészeti hagyományaiiban találta meg elődeit, a jugoszláviai magyar szépirodalmi termelés szempontjából is megengedte a szocialista realizmus sablonjaitól és annak normatív, pedagógiai és aggitatív művészeti gyakorlatától való eltérést az 1950-es években.

A korabeli szerzők közül ebben az évtizedben indult, illetve teljesedett ki a szerkesztő Major Nándor mellett Fehér Ferenc, Herceg János, Szirmai Károly, Németh István, Csépe Imre, Majtényi Mihály, Thurzó Lajos és mások életműve. A sajtóban való megmutatkozás lehetőségeinek bővülése, valamint az egyéni életpályák ilyen kibontakozása pedig jól tükrözi azt az irodalmi ízlés- és kánonalakítás

²² Uo.

²³ Vö. Denegri, Ješa: Inside or Outside Socialist Modernism? Radical Views on the Yugoslav Art Scene, 1950–1970. In: Šuvaković, Miško – Đurić, Dubravka (eds.): *Impossible Histories – Historical Avant-gardes, Neo-Avant-Gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918–1991*. Cambridge MA: The MIT Press, 2003. 170–210.

kapcsán kialakult művelődés- és művészetpolitikai konszenzust, amelyet az Újvidéki Rádió Ifjúsági Műsorának évvárójaként sugárzott adásaként a *Magyar Szó* is átvett. A Juhász Géza által szerkesztett műsorban olyanok szólaltak fel, mint Gál László, Majtényi Mihály, Deák Ferenc, Fehér Ferenc, Major Nándor, Ács Károly, aki a következőképpen fogalmazott:

„Régi igazság, hogy minden irodalom a harcaiban él, abban, ahogy ízlések, felfogások, irányok, iskolák egymásnak feszülnek, ahogy rombolják és építik egymást, s a szép izgalom új és új szikrákat csíhol ki belőlük. Megvan-e ez a harc, ez az egymásnak feszülés irodalmunkban? Megvan, s ha ezt kissé határozatlanul mondjuk ki, mintha magunk sem hinnénk egészen, annál rosszabb ránk nézve, mert meg kellene, hogy legyen, mert szükség van rá. S egy folyóirat, ha egyetlen és mindenkié, hogyan járuljon hozzá ehhez a szükséges és szükségszerű irodalmi áramláshoz? Hogyan mentse át lapjaira éppen harcaiban, mozgásában a vajdasági magyar irodalmat? Úgy, hogy lehetőleg csak annak biztosít helyet, amiből nem hiányzik ez az irodalmi feszítőerő, amit nem csupán a mesterség vagy a megszokás kényelme diktál, az inerció törvénye szerint, hanem amiben megelhető a felfedezés izgalma, az elmondás kényszere, ami nem búvik konvenciókba. S ez, persze, bizonyos nem is lebecsülendő minőséget szavatol, tehát, ha akarjuk, értékvalasztó is, ha bár valami abszolút, szigorú esztétikai mércét nem alkalmazhatunk, s nem is akarunk alkalmazni.”²⁴

Az irodalmi ízlés és irodalmi kánon mintáinak kialakítása így olyan stratégiai szempontból releváns döntésekhez kötődött, amelyek nem csupán a korai jugoszláv szocializmus magyar nemzetiségi lapjainak – eleinte egységes, majd fokozatosan differenciálódó – szerkesztéspolitikai sajátágaiként emelkednek ki, hanem az államalakulat széttagolódásáig meghatározták a művészetről és irodalomról való gondolkodást is. Az 1945 és 1960 közötti évtizedek e két korszaka pedig így nem csupán a világháború végét, valamint a Tájékoztató Irodából való kizárást követő törés felől értelmezhető, hanem az irányelvek kumulatív és szintetizáló dinamikája miatt azoknak a korai jugoszláv szocializmuson túlmutató hatása felől is. A kánon kritériumai, illetve feltételei annak, hogy mi számít elfogadható, progresszív szép-irodalomnak, és melyek azok a modellek, amelyekből a jugoszláv szocializmus magyar irodalmi mezője kiindult, ezekben az évtizedekben fogalmazódtak meg. A csehszlovákiai, magyarországi és romániai magyar irodalmi mezővel – és nem utolsósorban az ottani sajtóval – való összehasonlításban pedig jól láthatók azok a művészeti reflexek, elsősorban a mező megújulásra való képessége és a külföldi hatásokra való nyitottsága szempontjából, amelyek nagyrészt az ízlés és kánonteremtés szemléleti előfeltételeiből adódtak.

²⁴ NN.: Hely, szerep, cél, színvonal, módszer, problémák – Írók a Hídról. *Magyar Szó*, 1958. december 21. 2.

A kánon elemeinek beválogatásával párhuzamosan zajló kritikai tevékenység pedig a szocialista realizmus és a szocialista modernség szerzője és olvasója számára egyaránt értelmezte a hatalomhoz, az államérdekhez és az éppen érvényes hivatalos értékhierarchiához való viszonyt. A megkérdőjelezés és az érték hozzárendelése így hosszútávon biztosíthatta az egyes művek sikerét a szimbolikus javak piacán, miközben értelmezhetővé tette az irodalmi termelésnek, elosztásnak és fogyasztásnak a jugoszláv szocializmushoz fűződő dinamikus viszonyát is. A sajtó infrastruktúrájának köszönhetően pedig ezek a minták nem csupán megteremtődtek és újratermelődtek, hanem publicitást és relevanciát is nyertek. Lévén, hogy az újraindított *Híd* című folyóiratot leszámítva az összes 1945 előtti lapot megszüntették, és a sajtóhálózatot teljesen új alapokra helyezték, a korabeli intézményrendszer által a termelési egységeknek egy olyan hálózata jött létre, amely a jugoszláviai magyar irodalom terjesztését is gyökeresen átalakította. A lakosság minden szegmensére kiterjedő sajtó így a *Pionírújságot* olvasó elemi iskolás diákoktól a *Dolgozókat* olvasó munkavállalóig, a *Magyar Szó* napilap jellegétől a *7 Nap* családias és magazinszerű arculatáig eljuttatta a szerkesztéspolitikai kötelező részét képező, megfelelő nyelvezetű és világszemléletű szépirodalmat minden olvasóhoz, így demonstrálva a követendő kánon és az ízlés létjogosultságát a gyakorlatban. A szocialista realizmus és a szocialista modernizmus pedig a szerzők egy bizonyos csoportjának szerepeltetésével a sajtó egy olyan központilag irányítható kánonalakító erővel bírt, amely egyrészt esztétikailag minősíthető értéket rendelt ezekhez a művészeti termékekhez és szolgáltatásokhoz, másrészt pedig terjesztette, újratermelte és felismerhetővé tette ezt a specifikusan jugoszláviai és szocialista kortárs magyar szépirodalmat.

Elemi szintű irodalomoktatás

„*Harcunk történetét minden pionírnak ismernie kell.*”²⁵

A jugoszláv szocializmus magyar irodalmának ízlés- és kánonteremtése, továbbá az ismételendő, újratermelendő irodalmi mintáknak az olvasók valóságértelmezői keretébe való elhelyezése szempontjából az elemi szintű irodalomoktatás kulcsfontosságú szerepet játszott. Habár 1948 előtt az albán és bolgár nemzetiségeknek engedélyezték az anyaországból való tankönyvbehozatalt, ami nagy valószínűséggel a leendő Balkáni Föderáció gondolatához és az ezzel összefüggő politikai összehangolódáshoz kötődött, ez a gyakorlat más esetben – például a vajdasági nemzetiségeknél – nem volt jellemző.²⁶ (Petrović-Todosijević 2018: 325.) Ezt követően viszont,

²⁵ Josip Broz Tito: Tito marsall a pionírokhöz. In: Brunet Elemér (szerk.): *Negyedikés olvasókönyv*. Novisád: Bratsztvo-Jedinsztvo, 1949. 5.

²⁶ Vö. Lőrinc Péter: Magyarországi új tankönyvek. *Híd*, 1946/10. 691–696.

a Tájékoztató Irodával való szakítás után a jugoszláv szocializmus egyrészt teljesen függetlenítette az oktatáspolitikát, egyaránt demonstrálva az előző korszakoktól és a környező országoktól való különbségeket, másrészt pedig monopolizálta azt az állam teljes területén. Ilyen értelemben nem mellékes az sem, hogy nem csak az oktatás, hanem az iskolákban tanított szépirodalom megítélése is 1948 előtt alapvetően szovjet mintákon alapult, és bár a művészetek tágabb társadalmi keretben való létezése, valamint annak feladatai továbbra is az ekkor kialakított eszmerendszer alapján definiálódtak, majd módosultak a szocialista modernizmus irányában, ennek a referenciális mezőnek a hangsúlyozása határozta meg továbbra is az elemi iskolás tankönyvek szerkezetét. Az elemi iskolai irodalmi olvasókönyvek emellett rendre demonstrálták is azt a paradigmátikus újszerűséget és társadalomtörténeti törést, amelyet a sajtó folyamatos termelése mellett ezek a tankönyvek hosszabb távon rögzítettek. Az általuk konzervált szépirodalmi minták mindazonáltal – a folyóiratkultúrára támaszkodó kortárs produkcióhoz képest – nehezebben és lassabban változtak, létrehozva így egy olyan kétszintes vonatkozáskeretet, amelyet egyfelől az állandóbb, kanonizáltabb iskolai szövegek, míg másfelől a sokkal képlékenyebb, kísérletező jellegű és dinamikusabban változó sajtó egyszerre képviseltek. A tankönyvszerkesztés irányelvei, továbbá a szépirodalom és az iskolai irodalomoktatás rendeltetése így már az 1950-es évekre stabilizálódtak. Az általuk képviselt vonatkozásrendszer pedig az 1990-es évekig szinte változatlan maradt. Az 1949-ben kiadott negyedik osztályos irodalmi olvasókönyv első szövege így Josip Broz Tito nevéhez kötődik, amely bár nem irodalmi, hanem történeti fogódzókkal látta el a diákokat, jól körülhatárolta azokat az ismérveket, amelyek az elemi iskolás oktatás szintjén az irodalom művészeti és politikai értékét megszabták.

„Egyszóval: új Jugoszláviánkban, új társadalmunk alapvető közösségét a pionírok képezik. Új nemzedékeink itt és az iskolában kapják meg az alapfogalmakat arra nézve, hogy mi is az új Jugoszlávia. A pioníroknak már csak azért is jó korán meg kell ismerkedniük történelmünkkel, jól meg kell tanulniok, jól meg kell ismerniök felszabadító harcaink történetét; meg kell figyelniök, mennyi vér hullott azért, amit a harcok folyamán teremtettünk.”²⁷

A jugoszláv szocializmus új irodalmi ízlésének kialakításában így a sajtó mellett kulcsfontosságú szerepet játszottak az olyan Jugoszláviában írt magyar olvasókönyvek, amelyek lényege a szerkesztési koncepciónak a XIX. és XX. századból ismert, nagyrészt kumulatív irodalmi ízlésének radikális átrendezése volt. Az új ifjúság szépirodalmi ízlése megteremtésének központi érveként és szerkesztési gyakorlatként általában az ezekből a folyamatokból való kizökkenés állt. A közírás társadalmi funkciójának deklaratív és nyíltan felvállalt átalakítása így összefonódott

²⁷ Brunet, 1949. 5.

a történelmi töréspont szükségességének a leendő olvasók számára való értelmezésével. Lévén, hogy ez az értelmezés és a stratégiaileg elhelyezett alkotók értékének meghatározása már az elemi iskolában megkezdődött, ezek a változások olyan több évtizedes fogyasztási és termelési mintákat tettek lehetővé, amelyek automatizmusa az irodalmi mező újratermelésben a 2000-es évek utánig is követhető.

Az 1940-es évek elemi iskolás tankönyveire mindazonáltal, egyrészt a korszak szerény, hiányos arculata nyomta rá bélyegét, másrészt pedig a Népfront 1948 előtt alapvetően a Szovjetuniót mintaként kezelő ízlésvilága. Habár a tankönyvek első kiadásában egy új, letisztult szenzibilitás kialakítására még nem kerülhetett sor, az előző értékhierarchiával való szakítás hangsúlyos és egyértelmű volt. Az első elemi iskolás irodalmi olvasókönyvek a korabeli történelem és földrajz tankönyvekkel együtt így egy olyan oktatási és nevelési programot igyekeztek megvalósítani, amely a diákok önértelmezésében integrálta volna az etnikai, vallási, gazdasági és megannyi más szempontból heterogén, egymást metsző ellentétekkel széttagolt új államalakulat erősen poszttraumatikus társadalmát. Ezek az abécéskönyvek ezért nem csupán olvasni tanították meg az elsősöket, hanem a példamondatok és rövid történetek által oktatáspolitikai szempontból már be is ágyazták őket a Jugoszláviával, a testvériség-egységgel, a szocializmussal és a Népfelzabardító háborúval való azonosulási mintákba. Az irodalomtanítás pedig így egyúttal, egy olyan ízlés és világkép értelmezését tűzte ki célul, amely látványosan elítélte a polgári és nép-nemzeti irodalmak, valamint az expanzív nemzetépítések prioritásait, miközben egy olyan szekuláris és nem etnikai műveltségnek igyekezett legitimitást adni, amely kohéziós erőként hangsúlyozta a környező országok és a királyi Jugoszlávia (és más történelmi államalakulatok) kollektív önértelmezésével való szakítást egyaránt.

A szépirodalmi kánon létrehozása szempontjából az első jelentős kiadvány az 1946-ban Újvidéken megjelentetett *Olvasókönyv* volt. A szűkös körülményekre való tekintettel nem mellékes, hogy az alig hetvenöt oldalas füzetben jelöletlenül maradt az osztály, ezért nagy valószínűséggel egy olyan, általánosan használt könyvről van szó, amelyet az elemi iskolák összes évfolyamában használtak. Koherens oktatási módszertanról, irodalomszemléleti irányvonalak kialakításáról így ebben az esetben korántsem beszélhetünk, legfeljebb szándékokról. Az olvasókönyv emellett szerzői szempontból is jelöletlen, és inkább oktató-nevelő célzatú, a népfelzabardító háborút értelmező történeteken alapszik. Ugyanakkor már ezekben az években megmutatkozott a jugoszláviai magyar irodalom hármaskötésű szerkesztési elve, amely az egyetemes magyar, a jugoszláviai magyar és a délszláv szerzőket szerepeltetett. Fontos megjegyezni, hogy az 1950-es években kiadott elemi iskolás olvasókönyvek ennek a bővített változatai, ezért sok olyan szöveggel találkozunk, amely már ebben az első kiadványban is szerepelt. A szerzőket tekintve Petőfi Sándor, Arany János és Branko Ćopić állnak az élen több szépirodalmi szöveggel, míg az összes többi író és költő csupán egyszer-egyszer fordul elő. A klasszikus magyar kánon szempontjából így olyan írókkal találkozhattak a diákok, mint Benedek Elek, Czuczor

Gergely, Csokonai Vitéz Mihály, Gyulai Pál, Jókai Mór, Szabolcska Mihály és Tompa Mihály. A modern magyar irodalmat Áprily Lajos, Szabó Lőrinc és Kassák Lajos képviselték. A délszláv írók közül Aleksandar Vučo, Jovan Jovanović Zmaj és Mira Alečković, míg a kortárs jugoszláviai magyar írók közül Gál László, Pósa Lajos és Thurzó Lajos vannak jelen.

A közvetlenül a világháborút követő évek oktatás-, ifjúság- és irodalompolitikája az új jugoszláviai magyar állampolgár számára egy olyan ízlésvilág kidolgozását tűzte ki célul, amely tematikailag alapvetően az agrártársadalom és a városi munkásság érzésvilágára hegyezte ki a beválogatott szépirodalmi szöveganyagot. A nemzeti múlt kohéziós lehetőségeit így az osztályellentétek váltották fel, a népi romantika, népköltészet, népi realizmus és szocialista realizmus stílusvilágát pedig ilyen értelemben, elsősorban nem a magyar nemzetállam történeti kiteljesedésével, hanem a széles jugoszláv néprétegek jelenkori mindennapjaival kötötték össze. Egy olyan kánon előfeltételeit teremtették meg, amely kapcsán a tankönyv szerkesztői a felsorolt szerzőknél nem a szépirodalmi szövegvilágok polgári, nép-nemzeti vagy avangárd stílusjegyeit hangsúlyozták, hanem azokat a társadalmi relevanciával bíró narratív és szimbolikus elemeket, amelyeken keresztül önnön legitimizálásához politizálni tudtak. Habár ezekben a korai években még nem tisztult teljesen le, hogy milyen szépirodalmi kánon és művészeti ízlés kell, hogy jellemezze a jugoszláv szocializmus leendő (magyar) emberét, és inkább – a szovjet mintát szem előtt tartva – olyan szerzőket válogattak be, akik a legszélesebb értelemben vett társadalmi konszenzust képviselték, már ezekben az években megmutatkoznak azok az államra, társadalomra és politikai berendezkedésre vonatkozó értékek, amelyek az államalakulat széttagolódásáig mélyrehatóan határozták meg az ízlésre kiható művészetpolitikai irányelveket.

Azok a folyamatok, amelyeket az 1940-as évek kiadványai kilátásba helyeztek, az 1951-ben kiadott olvasókönyvek második hulláma felerősített. A mintaként kezelt Szovjetunióval arányosan, amelynek a szövegvilágokban képviselt szerepe jelentősen megcsappant, az államépítésben és emlékezetpolitikában is csökkent az orosz szerzők irodalompolitikai szerepe. Az 1950-es évek tankönyvei így a leendő olvasónak a jugoszláv szocializmus egy már sokkal letisztultabb képét szolgáltatták, míg a magyar, délszláv és világirodalmi szövegek szempontjából egy sokkal sokrétűbb anyagot válogattak össze. Emellett ekkorra már arra is lehetőség volt, hogy mindegyik osztály külön olvasókönyvből tanulhasson. Ilyen értelemben pedig ezek a tankönyvek már sokkal célratörőbb és szegmáltabb módon hatottak k és alakították a diákok jövőbeli irodalmi elvárásait.

Habár szerkezetileg nem módosultak, és sok szempontból ugyanazokra a szerzőkre támaszkodtak, a szerkesztők az olvasókönyvek minőségi és mennyiségi gyarodása által sokkal diverzifikáltabban tudták a diákok számára elhelyezni a szövegeket, és ezáltal még hatékonyabban tudták képviselni azokat az irányelveket, amelyek az új jugoszláv szocialista magyar állampolgárt megelőlegezték. 1950-es évek tankönyvei

pedig így még láthatóbbá tették azon stratégiai döntéseket, amelyek az új társadalom vizualizált ízlését, esztétikai és politikai prioritásait tükrözték. Az elemi iskola olvasókönyvei mindazonáltal nem annyira az irodalmi szeszibilitást célozták meg – inkább oktató-nevelő céllal kerültek a diákok elé. A szépirodalmi igényű szöveganyag viszont a célokat szem előtt tartva emelkedett az elsőtől a negyedik osztályig. A Berkes László által szerkesztett *Első olvasókönyv* így csak elvéve tartalmaz névvel jelölt szerzőtől származó verset vagy elbeszélést. A hangsúly inkább a rövid, játékos rigmusokon, dalokon, állatmeséken van, ami mellett rendszerint pionírokról, a népfeszabadító háború harcairól, az ország újjáépítéséről szóló szerzői megjelölés nélküli történetek is a könyv részét képezték. Az évfolyamok növekedésével a főhangsúly viszont fokozatosan a szépirodalomra tevődik. A harmadik és negyedik osztályos olvasókönyv így már egy sor kortárs jugoszláv költőt tartalmaz. A klasszikus magyar irodalom olyan képviselője mellett, mint Petőfi Sándor, aki közel húsz verssel és versrészlettel szerepel, így jónéhány olyan szerzőt helyeztek el az olvasókönyvekben, akik az agrártársadalom és a (fél)feudális rend által elnyomott parasztság megjelenítése mellett több szempontból is megvilágították a modern kor emberének küzdelmeit. A szintén gyakran felbukkanó Arany János és Móra Ferenc mellett így kapott helyet Gvido Tartalja, Vladimir Nazor, Oton Župančič vagy Prežihov Voranc. A régi és új ellentéte viszont semmiképpen sem billen át etnikai antagonizmusba, mert a klasszikus szerzők között Jovan Jovanović Zmaj és France Prešeren is jelen vannak, ahogy a modern magyar írók közül is József Attila vagy Móricz Zsigmond. Mellettük pedig jelentős helyen szerepelnek a gyermek- és ifjúsági irodalom terén kiemelkedő műveket alkotó Zelk Zoltán, Branko Ćopić, Jovan Jovanović Zmaj, Benedek Elek, Gárdonyi Géza és mások. Továbbá nem mellékesek az olyan kortárs háború utáni jugoszláviai magyar írók sem, mint Thurzó Lajos, Csépe Imre vagy Gál László.

Az 1950-es évek olvasókönyveiből így egy sokkal gazdagabb, részleteiben differenciáltabb kép tárult az elemi iskolás tanulók elé, amelyből már egy határozottabb szerkesztési koncepció szűrhető le. Az előzőekhez hasonló, de a két világháború közötti évtizedektől eltérő módon ebben az évtizedben a manapság is szerkesztési elvként megfogalmazott három pillérré támaszkodott a kánon, amely így magyar, délszláv és jugoszláviai magyar szerzőket szerepeltetett.²⁸ A döntések ezen összefüggő halmaza egy olyan szépirodalmi gyakorlatot előlegezett meg, amelyben a művészeti alkotás fogyasztását és előállítását egyaránt az új rendszer határozta meg. Emellett egy olyan nemzedéki töréspontot konstruált

²⁸ A már említettek mellett szerepel Branko Priselica, Branko Radičević, Anton Pavlovics Csehov, Czuczor Gergely, Dositej Obradović, Franc Leskošek Luka, Galamb János, Gyulai Pál, Havas István, Ivan Turgenyev, Jelena Bilbija, Jovan Popović, Jókai Mór, Jože Šmit, Kisfaludi Károly, Laták István, Majtényi Mihály, Mahmud Konjhodžić, Metod Miknek, Makszim Gorkij, Mikszáth Kálmán, Milovan Đilas, Mira Alečković, Mihovil Pavlek Miškina, Mitar Popara, Oskar Davičo, Radu Flora, Reviczki Gyula, Rodoljub Čolaković, Tompa Mihály, Vladimir Dedijer, Weigand József.

meg, amely egy új modernség jegyében értelmezte át a hagyományokat, törölte el a társadalmi önértelmezés előző korokat idéző politikai és művészeti képviselőit, majd olyan értékeket közvetített azok helyett, amelyek nem csupán az államépítés kohéziós erejét fejlesztették, hanem társadalomszerkezeti és az olvasók szemléletmódbéli módosításával is jártak. A mélyreható és széleskörű, hagyományos kontinuitásokat alapvetően megtörő politikai, állampolgári és gazdasági viselkedésmódok mellett így egy olyan kulturális ízlés létrehozását tűzték ki célul, amelynek az elemi iskolás kor után is, de a középiskolai érettségi után még inkább habituális mintává kellett átalakulnia. A királyi Jugoszlávia represszív, kirekesztő és asszimilációs oktatáspolitikájával ellentétben, amely már az elemi iskolában a kisebbségi önkép felszámolását tűzte ki célul, a jugoszláv szocializmus egy értékmegőrző és emancipatorikus modellt helyezett előtérbe már elemi iskolás szinten.

Lévén, hogy az elemi iskolás olvasókönyvek – ahogy az oktatásügyi reform után az általános iskolák alsó osztályaiban használatos olvasókönyvek sem – nem annyira az ízlést voltak hivatottak művelni, hanem akár a korabeli *Pionírújság* is inkább oktató-nevelő céllal kerültek a diákok elé, elsősorban a Jugoszláviával való azonosulás és az ország újjáépítése, Josip Broz Tito személyi kultusza, a testvériség-egység programja és a Népfelszabadító háború mitológiája állt középpontban. Ezért annak ellenére, hogy a gimnáziumi tankönyvekkel együtt egy létező, forradalmi irodalmi kánont és társadalmi átalakulást demonstráltak, ezek a szöveghelyek a diákoknak az új ízléshez való szoktatása szempontjából jelzésértékűek, de kevésbé relevánsak. A szerkesztők célja pedig az olvasás elsajátítása mellett nem közvetlenül ízlésformálásként fogalmazódott meg – bár a szövegek beavogatása arra is maradéktalanul hatással volt –, hanem elsősorban a kollektív önszemlélet, jelesen a szocializmus, Jugoszlávia és a magyar nemzetiségi öntudat ideológiai alapjait rendezte át megfelelő szépirodalmi szerzők révén. A keresztény-nemzeti múlt hagyományaival való szakítás, a társadalmi tapasztalatoknak a történeti töréspontok felőli értelmezése, valamint a paradigmaticus változás tényének az integrálása és a jellegzetesen jugoszláv önszemlélet viszont majd igazán az 1960-as évek elején válik kitapinthatóvá, amikor döntéshozói pozícióba kerül az a nemzedék, amelynek művészeti és politikai értékhierarchiája ezekkel a tankönyvekkel alakult ki.

Középfokú irodalomoktatás

„Akármiről is ír, mindig egy feladat lebeg szeme előtt:
a népről írni, a népen segíteni, a népet hatalomra juttatni.”²⁹

Az elemi iskolák szövegértelmezésre és az identitáspolitika alanyi szintjére irányuló szerkesztési koncepciójával ellentétben a gimnáziumi tankönyvek már inkább irodalomtörténeti irányultságúak voltak. Ennek megfelelően pedig, oktatás-nevelés szempontjából a nevelés háttérbe szorult, és inkább a taxonomikus tudásra, a széleskörű, de az előző korokhoz képest gyökeresen átértelmezett (szépirodalmi) műveltségre helyeződött a hangsúly. Petőfi Sándor életrajzát ismertetve ezért a biográfiai adatokat összefűzve, amint azt a fenti idézet is illusztrálja, egy olyan szerkesztői szándék rajzolódik ki, amely alapvetően a romantizált népakaratot, népi érzésvilágot és népnyelvet tartotta szem előtt. Az elemi és gimnáziumi olvasókönyveket összevetve pedig egy lépcsőzetesen, kétéves fokozatokban haladó módszertan rajzolódik ki. A diákok így szakaszosan haladtak az elemi iskola első és második osztályától, amelyben az olvasókönyv elsősorban a pionírok kötelezettségei és a hazaszeretet többnyire szerzőtlen szövegeire épült, a gimnázium utolsó két osztályáig, amelyben az értelmezési keret már kizárólag a szöveg és a szerző (új) irodalomtörténeti pozicionálásától vált függővé.

Néhány olyan régebbi kivételtől eltekintve, mint Sinkó Ervin és Mayer Ottmár, az irodalmi olvasókönyvek egyben a II. világháború utáni jugoszláviai magyar irodalom első demonstratív eszközei voltak. Thurzó Lajos, Major Nándor, Németh István, Majtényi Mihály, Fehér Ferenc, Debreczeni József, Csépe Imre, Herceg János, Laták István, Petkovics Kálmán versei és elbeszélései a sajtóban való publikáláson túl, gimnáziumi szinten egyrészt egy oktató és nevelő funkciót is elláttak, másrészt pedig a tankönyvekben való szerepléssel egy tartósabb, közvetlenül kanonizáló értéket is hozzárendeltek az előállított szövegeknek. A fiatal olvasók szépirodalmi szocializációjának szempontjából pedig ezek a korai olvasmányélmények kulcsfontosságú szerepet játszottak a közízlés és a hivatalos értékhierarchia szempontjából is. A délszláv irodalom továbbra is nagyrészt a kortársakra és csak kisebb mértékben a korábbi korok irodalmára összpontosított.³⁰ Hozzájuk képest viszont

²⁹ N. N.: Petőfi Sándor. In: Sárosi Károly (szerk.): *Olvasókönyv az az általános iskola VIII. és a gimnázium IV. osztálya számára*. Novisád: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, 1955. 20.

³⁰ Habár továbbra is fontosak maradtak az olyan klasszikusok, mint Jovan Jovanović Zmaj, Dositaj Obradović, August Šenoa, Radoje Domanović vagy Petar Petrović Njegoš, inkább az olyanok álltak előtérben, mint, Svetozar Ćorović, Janko Veselinović, Branko Radičević, Jovan Popović, Ivan Goran Kovačić, Branko Ćopić, Vjekoslav Kaleb, Jure Kaštelan, Aleksa Šantić, Mira Alečković, Oton Župančić, Ivan Cankar, Rodoljub Čolaković, Vladimir Nazor, Mato Lovrak, Svetozar Ćorović, Ivo Andrić, Jure Kaštelan és mások.

a magyar irodalom egyértelműen túlsúlyban volt.³¹ Habár a magyar és délszláv szerzőkhöz képest a világirodalom az olvasókönyvekben háttérbe szorult, az európai klasszikusok közül olyanokat válogattak be, mint például Johann Wolfgang Goethe, Victor Hugo, Makszim Gorkij, Vladimir Majakovszkij, Giovanni Boccaccio, Henrik Ibsen vagy Anton Pavlovics Csehov. A világirodalmi kitekintést leszámítva viszont, a délszláv és a magyar irodalom szempontjából egyaránt, kizárólag olyanok kaptak helyet, akiknek szövegvilágai az új társadalmi irányelvek szempontjából pozitív módon is értelmezhetők voltak. Ennek megfelelően pedig a kánonnak nem képezte részét például az emigrációban élő Miloš Crnjanski és Jovan Dučić, ahogy a csak egy évtizeddel korábban még széles körben ünnepelt Herczeg Ferenc sem. Ugyanakkor az is jelzésértékű, hogy a korai jugoszláv szocializmus tankönyveiből kimaradt Szenteleky Kornél, a két világháború közötti kisebbségi magyar irodalmi mező központi alakja is, aki a baloldali *Hiddal* szemben a *Kalanygya* irodalmát a magyar polgári hagyományokra alapozta. Fontos továbbá, és az irodalmi hagyományok, valamint a kánon szempontjából elengedhetetlen, hogy az 1948 és 1959 között létező *Testvériség-Egység Könyvkiadó*, amely a magyar klasszikusokkal párhuzamosan (Ady Endre, Arany János, Babits Mihály, Jókai Mór, József Attila, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Petőfi Sándor...) a jugoszláviai magyar szerzők kötetének megjelentetését és terjesztését is vállalta.³² Emellett a *Forum Könyvkiadó* megalapításága a *Testvériség-Egység* adta ki az iskolai olvasókönyveket is.³³

Az eljövendő korosztályoknak így egy olyan ízlésmintát vázolták fel, amelyhez az előző korok alapvetően nemzeti és keresztény előjelű kánonjától eltérő prioritásokat rendeltek. Habár az ízlést meghatározó klasszikus szerzők és beválogatott műveik így szinte kivétel nélkül azelőtt már létező tantervek részei voltak, és az egyetemes nyugat-európai kultúrkinccs részét képezik ma is, az újonnan kanonizáltakkal egy olyan értelmezési keretbe kerültek, amelyek ezt a paradigmátikus kizökkenést irodalom-, politika- és társadalomtörténeti szempontból írásban képviselték.

³¹ A klasszikusnak nevezhető szerzők közül Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Petőfi Sándor, Móra Ferenc, Gárdonyi Géza, Fáy András, Heltai Gáspár, Tompa Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Benedek Elek, Tömörkény István, Katona József, Kisfaludy Károly, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, a modern szerzők közül pedig József Attila, Móricz Zsigmond, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Áprily Lajos, Babits Mihály, Gelléri Andor Endre, Ligeti Ernő, Reményik Zsigmond nevével találkozhattak leggyakrabban a diákok.

³² Így jelentek meg a jelzett időszakban például Ács Károly, Csépe Imre, Deák András, Debreczeni József, Fehér Ferenc, Gajdos Tibor, Gál László, Herczeg János, Komáromi József Sándor, Kovács Sztrikó Zoltán, Laták István, Lévay Endre, Lőrinc Péter, Major Nándor, Majtényi Mihály, Munk Artúr, Németh István, Saffer Pál, Sinkó Ervin, Sebestyén Mátyás, Sulhóf József, Szirmai Károly, Thurzó Lajos, Zákány Antal kötetei.

³³ Csáky Sörös Pirokska: *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1973.

A kortársak pedig – habár kezdetleges módon, de a forradalmi diszkontinuitás jegyében – már munkájuk által igyekeztek képviselni ezt a művészeti, művelődési, de egyúttal társadalmi és politikai törést. Azok a művek, amelyek esetében ezt a módosulást nem tudták explicit vagy implicit módon kimutatni, értelemszerűen nem képezhették az új referenciális bázis részét. A klasszikus művek elemzését, értelmezését és értékelését pedig olyan szerkesztői és művelődéspolitikai keretbe helyezték, amelyek életművükben a feudális vagy a mindenkori uralkodó rétegek elnyomásának kritikájára irányultak, továbbá a paraszti életforma és a népi világ megbecsülését emelték ki. Magyar oktatáspolitikai szempontból, az előző korok tankönyvszerkesztési elveihez képest pedig így a vidék népét nem a nemzet romlatlan, ősiséget konzerváló rétegeként jelenítették meg, hanem egy transznenzeti összehasonlításban évszázadok óta elnyomott, kizsákmányolt és elszegényedett osztályként a korabeli Jugoszlávia területén.

A gimnáziumi oktatás alsó évfolyamaiban tematikai blokkokba rendezték a szépirodalmat. „*A mi szabadságunkért harcoltak!*” című fejezetben így Rodoljub Čolaković, Vladimir Nazor, Branko Ćopić és mások művei kaptak helyet. Ezzel szemben például a „*Ki a szabadba! A természet hív!*” című fejezet olyan szerzőket sorakoztatott fel, mint Csépe Imre, Tóth Árpád, Áprily Lajos, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső vagy Jókai Mór. További blokkok voltak a „*Dicső időkről szól az ének*” című, amely a népfelszabadító háborúról vagy az „*Emlékezzünk letűnt korokra...*” című fejezet, amely a jobbágságról és feudális elnyomásról közölt szövegeket. Habár a felsőbb osztályokban megmaradtak a tematikai blokkoknál, külön helyet kapott az az irodalomtörténeti és irodalomelméleti megközelítés, amely már nem társadalom- és eszmetörténeti szempontból értelmezte a műveket, hanem önmagában is értékes művészeti alkotásként kezelte azokat. Ennek megfelelően pedig kiemelten foglalkoztak a műfajokkal, a szerző életrajzával és művészettörténeti helyével, ami kánonalkotás és az ezáltal legitimált irodalmi ízlés kialakítása szempontjából a tankönyvszerkesztés értékteremtő és konszekráló gesztusaként jelent meg. Emellett az ízlés- és kánonalkotás fontos oktatáspolitikai mozzanataként nem mellékes, hogy az 1952-ben kiadott harmadik osztályos gimnáziumi olvasókönyv „*A toll mesterei*” alcímmel kilenc szerzővel külön foglalkozott. Petőfi Sándor, Arany János, József Attila, Ady Endre, Vladimir Nazor, Ivan Cankar, Vuk Karadžić, Móricz Zsigmond és Jovan Jovanović Zmaj művei így műfajt, stílust és korszakot átívelve a szépirodalom állandó mércéjeként, mintákként voltak kezelendők. Ez többek között azért is fontos, mert az alsóbb osztályokban szokásos tematikai blokkok után, amik az olvasókönyv kétharmadát tették ki, *Vegyes olvasmányok* alcímmel mutatták be szemelvényes példákkal a műfajokat: dalok, münépdalok, műdalok, leíró költemények, epikai művek, tanító mesék, mondák, balladák, eposz, elbeszélések, regény és dráma kategóriákban. Az 1955-ben kiadott negyedik osztályos gimnáziumi tankönyv pedig már erre alapozva csupán szövegeket és életrajzokat közölt. Bevezetőül viszont, már az olvasókönyv elején a *Hogyan*

olvassunk, valamint a *Marx és a szépirodalom* című útmutató írásokat helyezték el. Amíg az első inkább a figyelmes, többszöri olvasásra int, és a szövegértés különböző befogadási szintjeit emeli ki, a másik, Paul Lafargue írása, Marx széleskörű műveltségét hangsúlyozta követendő példaként, és azokat a klasszikus szerzőket emelte ki, akik a marxista szépirodalmi ízlés szempontjából követendőkként szerepeltek, mint például Heine, Goethe, Shakespeare, Dante, Burns, Cervantes, Balzac, Puskin, Gogol és Scsedin.

Az új szocialista ízlés kialakításának előfeltétele olyan stratégiai döntésekhez kötődött, amelyek létjogosultságukat azzal is igazolták, hogy nem csupán a kánon tartalmát reformálták meg, hanem a kánonhoz való hozzáférés elvi és gyakorlati oldalát is. Az új irodalmi és művészeti ízlés, amely így egyenlő komponensekként kezelte a délszláv és magyar irodalmat, ahogy a kettőt összekötő, egyre jelentősebb elemmé növvő jugoszláviai magyar irodalmat is, nem csupán az alkotórészeket demonstrálta és helyezte el a diákok valóság- és önértelmezésében. A mindenkire kiterjedő oktatás performatív gesztusával ugyanis az elitkultúra kirekesztő elemeinek a felszámolását is prioritássá tette, az irodalomhoz és ezáltal a magasműveltséghez való hozzáférés kiterjesztését is meghirdetve ezzel már a jugoszláv szocializmus legkorábbi éveiben. Az előző rendszerekhez képest így nem csupán az államalkotó – magyar vagy szerbhorvát – kanonizált magaskultúra definiálódott felzárkóztatási tudásanyagként, és ilyen értelemben a hatalom által igazolt társadalmi konszenzuson alapuló ízlésként. Az újraértelmezett kánon ezért elvben mindenki számára elérhetővé vált, mégpedig nem csupán a határozatok absztrakt nyelvi és adminisztratív szintjén, hanem az olvasókönyvekben közölt szövegek és a nem utolsósorban az azokat átértelmező tematikai blokkok által is.

Habár mindez szinte semmiben sem különbözött a szocializmus másutt bevett oktatáspolitikai gyakorlatától, amely a széles néprétegek emancipációját és közművelődési felzárkózását célozta meg – Kelet-Európában sok esetben viszont csakis szorosan az állam- és nemzetépítés keretein belül –, a jugoszláv szocializmus tankönyvei jelentős teret hagytak a nemzetiségi önértelmezésnek. A jugoszláv szerzőkhöz képest – főleg a gimnáziumi tankönyvek esetében – a magyar művek mennyiségileg és minőségileg (műfaj, korszak, stílus) is meghaladták a délszláv szerzők műveit. Egy új irodalmi ízlés kialakításában így a tankönyvek egy olyan értékhierarchiát közvetítettek, amelyek a klasszikus és magyar irodalom szempontrendszerét egyaránt figyelembe véve pozicionálták a műveket. Az irodalomoktatás kumulatív modellje pedig az elemi iskola alsó osztályaitól a gimnáziumok végzős évfolyamáig, valamint a szerző szempontjából jelöletlen szövegektől az irodalomtörténeti szempontból pontosan elhelyezett szerzői életrajzokig, az irodalom társadalmi és politikai funkciójától, az irodalmi műveltségnek mint a magaskultúra hordozójának az elsajátításáig terjedt. A diákok pedig így egy olyan lépcsőzetes struktúrán belül haladtak, amely megőrizve az elemi és gimnáziumi oktatás előző korokból származó kontinuitásait először egy új eszmétörténeti keretbe helyezte

az irodalmat, ezt követően tematikailag differenciálta, majd a legvégén irodalomtörténeti kategóriákba sorolta.

Ha a legitim ízlést Bourdieu nyomán a „megszentelő” tevékenységként értelmezzük, akkor az olvasókönyvekben megtestesülő elemi iskolás és gimnáziumi tanterv egy olyan modellként konstituálódott már a korai jugoszláv szocializmusban, amely nem csupán új műveket és szerzőket helyezett el a tantervben, hanem a régebbi korokat is átértelmezte, mindamellett pedig a közművelődést is demokratikus alapokra helyezte. Az irodalomtanítás egyéb modernkori szokásaival ellentétben, kiemelve az irodalmi mű értékét a nemzeti irodalom addigi kontinuitásaiból, ez az irodalomszemlélet kimozdította azt a nemzetpolitikai és művelődéstörténeti hagyományokból, valamint az egymáshoz való viszonyok közül, ugyanakkor a szövegbefogadást, ahogy a szöveg történeti jelentőségét is egy új értelmezési keretbe helyezte. Habár a földrajz- és történelemtanítással egyetemben a szépirodalmi oktatás továbbra is az állam- és nemzetépítést szolgálta, az irodalmi alkotás értékét nem a nemzeti hagyományok konzerválása, hanem a szocialista folyamatok jövőképében betöltött pedagógiai és normatív szerepe szabta meg. Ez viszont nem csupán a forradalmi elkötelezettségnek az ifjúságpolitika és a háború emlékezetpolitikai helye miatt jelentős, hanem a szövegek emancipatorikus potenciálja szempontjából is – elsősorban a gimnáziumi oktatásban, de részben már elemi szinten is. A gimnáziumi olvasókönyvek pedig ennek megfelelően, az irodalmat egyrészt eszközként kezelték, és a fejezetszerűen felosztott tematikai blokkok értelmezési kerete által egy új értékrend szolgálatába állították. Másrészt pedig – elsősorban a felsőbb évfolyamokban – a szöveget önmagában, valamint a korszakhoz, műfajhoz, szerzőhöz való viszonyában elemezték, értelmezték és értékelték.

A gimnáziumi olvasókönyvekben képviselt irodalmi hagyományok, azok értelmezési kerete és az általuk konstituálódó kánon így egy olyan megelőlegezett ízlésként jelent meg, amely a felnövekvő nemzedékek számára az oktatáspolitikai intézményrendszerén belül nyert legitimitást. Egy olyan ízlésként, amelynek a hatalom által igazolt hivatalos kulturális státusát az olvasókönyvekben elhelyezett művek rögzítették, létrehozva így a művek és szerzők egy olyan halmazát, amely a szimbolikus hatalomgyakorlás komplementer rendszerei által évtizedekre meghatározta a szépirodalmi termelés és fogyasztás kritériumait és érvrendszerét. A sajtóval ellentétben viszont, amely a jugoszláv szocializmus korai éveiben szinte teljesen elhatárolódott a magyarországi irodalomtól, az iskolai olvasókönyvek szerkesztése, vagyis az elkövetkező nemzedékek műveltségének és ízlésének kialakítása során a klasszikus és modern magyar irodalom továbbra is kulcsfontosságú szerepet játszott, és bár kimaradtak a kortárs magyarországi szerzők, helyüket a háború utáni jugoszláviai magyar irodalom vette át, megtegmentve így az eddig ismeretlen nemzetiségi irodalom strukturális helyét a jugoszláviai magyar kánonon belül.

Összegzés

A jugoszláv szocializmus irodalmának magyar nemzetiségi kánona, valamint az ebből fokozatosan kialakuló közízlés egyenlő mértékben függött az 1945 utáni sajtótól, elemi és gimnáziumi tankönyvektől, majd az ezzel párhuzamosan kialakuló könyvkiadói tevékenységtől. A II. világháborút követően kialakított médiatáj, valamint az 1945 és 1960 között kiadott olvasókönyvek által közölt szépirodalmi szövegek ilyen értelemben a hírközlés és oktatás-nevelés mellett egy olyan kánonként konstituálódtak, amely performatív és demonstratív módon egyaránt rögzíteni tudta a társadalomtörténeti folyamatokkal homológ irodalomtörténeti töréspontot. Az irodalomban megjelenített és az általa képviselt paradigmaticus társadalmi változás így olyan művek révén valósult meg, amelyek elemzése, értelmezése és értékelése egyrészt a (szimbolikus) hatalomgyakorlásba kapcsolódott vissza, másrészt pedig olyan érvek szorosán összefüggő rendszereként, amelyek a szépirodalmi szövegvilágok rendeltetését az államalakulattal való azonosulásban és a jugoszláv hazaszeretben helyezték el.

Mindez természetesen korántsem jelenti azt, hogy ez a kánon a jugoszláv szocializmus ideje alatt nem módosult, vagy a korabeli jugoszláviai magyar irodalmi ízlés homogén, koherens egésznek alkotott, és időben sem változott volna. Nem mellékes, hogy már az 1950-es évekre kialakult egy olyan felismerhető, megnevezhető és ismételhető irodalomszemlélet, amelyre utalni, de amelyet alakítani, támogatni vagy részben már bírálni is lehetett. Az olvasókönyvek és a sajtó ugyanis az irodalmi termelés, elosztás és fogyasztás olyan mintáit helyezték el a köztudatban, amelyek évtizedekre meghatározták a szépirodalomról való beszédmódot. Habár az 1960-as évek a neoavantgárd, majd azt követően az 1980-as évek a posztmodern fordulatot is elhozták, az így lépcsőzetesen épülő jugoszláviai magyar nemzetiségi irodalmat azok a paradigmaticus eltérések különböztették meg a magyarországi, csehszlovákiai vagy romániai magyar irodalmi mezőtől, amelyeket részben 1945 után, majd azt követően az 1950-es években alakítottak ki. Az államalakulattal és annak szocialista intézményrendszerével való azonosulás, a nem etnikai és nem keresztény nemzeteszemélyt szolgáló szövegvilágok kialakítása, valamint a forradalmiság és a világra való nyitottság nagyrészt ebből az 1945 utáni kizökkenésből eredeztethető.

A regionális kánon és ízlés kialakítása, de ilyen értelemben a regionális író és olvasó kialakítása alapvetően azokkal a stratégiai művelődéspolitikai döntésekkel függött össze, amelyek irányelvei a szocialista realizmust és a szocialista modernséget közvetlenül, majd a rákövetkező irányzatokat inkább közvetetten, de azokkal összefüggésben irányították. A sajtóorgánumok és a tankönyvek szerkesztése, különös tekintettel a szépirodalmi közlésekre így olyan mintákat, valamint politikai és művészeti értékeket hozott létre, amelyek hosszútávon meghatározták azt, amit a nemzeti-ségi magyar irodalomnak Jugoszláviában képviselni és megjeleníteni kellett. A korai

jugoszláv szocializmus ideje alatti döntések pedig ennek megfelelően egy olyan irodalomszemléletet alakítottak ki, amely a beválogatott szerzők halmazát egy egységes szempontrendszer alapján értelmezte át, és emelte be nem csupán a jugoszláv szocializmus vonatkozásrendszerébe, hanem egy olyan sajátos moderniségeszménybe, amely az azt konstituáló részhalmozok és princípiumok együtthatásának dinamikája által, a jugoszláviai magyar irodalomnak az 1950-es évektől, majd az 1960-as évektől még inkább külön lendületet és fejlődéspotenciált adott.

ÁTTEKINTETT TANKÖNYVEK JEGYZÉKE IDŐRENDEN

- N. N. (szerk.): *Olasókönyv az elemi iskolák számára*. Novi Sad: Zmaj – Vajdaság Végrehajtó Főbizottságának Könyvkiadó Vállalata, 1946.
- Kővágó László (szerk.): *Második olvasókönyv*. Noviszád: Vajdaság Autonóm Tartomány Kiadóvállalata, 1949.
- Berkes László (szerk.): *Első olvasókönyv a magyar elemi iskolák I. osztálya számára*. Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat, 1951.
- Sejpes Ferenc: *Második olvasókönyv az elemi iskolák II. osztálya számára*. Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat, 1951.
- Keszég József: *Olasókönyv a magyar elemi iskolák 3. osztálya számára*. Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat, 1951.
- Brunet Elemér: *Negyedik olvasókönyv a magyar elemi iskolák IV. osztálya számára*. Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadó Vállalat, 1951.
- Szarvas János (szerk.): *Magyar olvasókönyv az általános iskola V. és a gimnázium I. osztálya számára*. Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, 1954.
- Szarvas János (szerk.): *Olasókönyv a gimnáziumok I. osztálya számára*. Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, 1951.
- Szarvas János (szerk.): *Olasókönyv a magyar tannyelvű gimnáziumok II. osztálya, illetve a nyolcosztályos iskolák VI. osztálya számára*. Szubotica: Minerva, 1956.
- Tőke István (szerk.): *Olasókönyv a magyarnyelvű gimnáziumok III. osztálya számára*. Újvidék: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, 1952.
- Sárosi Károly (szerk.): *Olasókönyv az az általános iskola VIII. és a gimnázium IV. osztálya számára*. Noviszád: Testvériség-Egység Könyvkiadóvállalat, 1955.

ÁTTEKINTETT SAJTÓANYAG

Szabad Vajdaság (1944–1945)

Magyar Szó (1945–1959)

7 Nap (1946–1959)

Dolgozók (1945–1959)
Ifjúság Szava (1945–1951)
Ifjúság (1951–1959)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bourdieu, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Bourdieu, Pierre: *The Rules of Art – Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Standord University Press, 1995.
- Csáky Sörös Piroska: *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1973.
- Denegri, Ješa: Inside or Outside Socialist Modernism? Radical Views on the Yugoslav Art Scene, 1950–1970. In: Šuvaković, Miško – Đurić, Dubravka (eds.): *Impossible Histories – Historical Avant-gardes, Neo-Avant-Gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia, 1918–1991*. Cambridge MA: The MIT Press, 2003. 170–210.
- Günther, Hans: Soviet Literary Criticism and the Formulation of the Aesthetics of Socialist Realism, 1932–1940. In: Dobrenko, Evgeny – Tihanov, Galin (eds.): *A History of Russian Literary Theory and Criticism. The Soviet Age and Beyond*. Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2011. 90–109.
- Joch Robinson, Gertrude: *Tito's Maverick Media – The Politics of Mass Communications in Yugoslavia*. Urbana – Chicago – London: University of Illinois Press, 1977.
- Kolbas, E Dean: *Critical Theory and the Literary Canon*. Boulder: Westview Press, 2001.
- Petrović-Todosijević, Sanja: *Otećemo svetlost bučnom vodopadu. Reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018.